

KONSTYTUCYJNE ASPEKTY PROCESU CYWILNEGO

redakcja naukowa

Aleksandra Orzeł-Jakubowska, Tadeusz Zembrzuski

Wolters Kluwer

KONSTYTUCYJNE ASPEKTY PROCESU CYWILNEGO

KONSTYTUCYJNE ASPEKTY PROCESU CYWILNEGO

redakcja naukowa
Aleksandra Orzeł-Jakubowska, Tadeusz Zembrzuski

SERIA **MONOGRAFIE**

Stan prawny na 1 października 2022 r.

Recenzent

Dr hab. Andrzej Olaś

Wydawca

Magdalena Stojek-Siwińska

Redaktor prowadzący

Adam Choiński

Opracowanie redakcyjne

Violet Design

Projekt okładek serii

Wojtek Janikowski, Przemek Dębowski

Ta książka jest wspólnym dziełem twórcy i wydawcy. Prosimy, byś przestrzegał przysługujących im praw. Książkę możesz udostępnić osobom bliskim lub osobiście znanym, ale nie publikuj jej w internecie. Jeśli cytujesz fragmenty, nie zmieniaj ich treści i koniecznie zaznacz, czyje to dzieło. A jeśli musisz skopiować część, rób to jedynie na użytek osobisty.

Szanujemy prawo i własność

Więcej na www.legalnakultura.pl

Polska Izba Książki

© Copyright by Wolters Kluwer Polska Sp. z o.o., 2022

ISBN 978-83-8286-875-3

ISSN 1897-4392

Wolters Kluwer Polska Sp. z o.o.

Dział Praw Autorskich

01-208 Warszawa, ul. Przyokopowa 33

tel. 728 313 462

e-mail: PL-ksiazki@wolterskluger.com

księgarnia internetowa www.profinfo.pl

SPIIS TREŚCI

Wykaz skrótów	9
<i>Aleksandra Orzeł-Jakubowska, Tadeusz Zembrzusi</i>	
Wprowadzenie	13
<i>Jacek Gudowski</i>	
Tradycja, postęp i coś jeszcze. Czy Konstytucja uratuje Kodeks postępowania cywilnego?	17
<i>Monika Cichorska</i>	
Bezpośrednie stosowanie Konstytucji w postępowaniu cywilnym	45
<i>Paulina Zaborowska</i>	
Sądy pokoju w perspektywie konstytucyjnej – zagadnienia wybrane	69
<i>Marianna-Elizabet Iaroslavska</i>	
Bezwzględny przymus adwokacko-radcowsko- -rzecznikowski a prawo do sądu	99
<i>Robert Bury</i>	
Dążenie do prawdy a model prekluzji	125
<i>Mateusz Winczura</i>	
Wymaganie oznaczenia adresu stron postępowania sądowego w świetle prawa do sądu	161

Jakub Grygutis

Pouczenie o prawdopodobnym wyniku postępowania na tle przepisów Konstytucji	181
--	------------

Rafał Stronk

Skutek interwencji ubocznej i skutek przypozwania w świetle konstytucyjnej zasady prawa do bycia wysłuchanym	201
---	------------

Piotr Eugeniusz Dąbrowicz

Umowa dowodowa w świetle konstytucyjnych praw i wolności	225
---	------------

Dominika Kuna

Dowód w optyce Konstytucji. O dowodzeniu sprzecznym z ustawą zasadniczą	255
--	------------

Mateusz Sierzan

Kolizja praw konstytucyjnych na przykładzie ochrony tajemnicy przedsiębiorstwa w postępowaniu cywilnym	273
---	------------

Paweł Wieczorek

Ewolucja zasady udziału obywateli w sprawowaniu wymiaru sprawiedliwości w sprawach z zakresu prawa pracy	295
---	------------

Franciszek Podlęcki

Realizacja konstytucyjnej zasady ochrony praw dziecka na gruncie instytucji wysłuchania małoletniego w postępowaniu cywilnym	317
---	------------

Szymon Staszak

Zmiany w postępowaniu cywilnym wprowadzone w związku ze stanem epidemii a zasada jawności postępowania	337
---	------------

Dorota Frankowska

Godność jako konstytucyjne źródło uprawnienia do wszczęcia postępowania w sprawie o uchylenie lub zmianę ubezwłasnowolnienia	359
---	------------

Franciszek Koszelnik

Zabezpieczenie roszczenia niepieniężnego przez zawieszenie postępowania rejestrowego – perspektywa konstytucyjna	383
---	------------

Konrad Rydel

Skuteczne postępowanie egzekucyjne jako element konstytucyjnego prawa do sądu w dobie pandemii	417
---	------------

WYKAZ SKRÓTÓW

Akty prawne

- dyrektywa 2016/943 – dyrektywa Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) 2016/943 z 8.06.2016 r. w sprawie ochrony niejawnego know-how i niejawnych informacji handlowych (tajemnic przedsiębiorstwa) przed ich bezprawnym pozyskiwaniem, wykorzystywaniem i ujawnianiem (Dz.Urz. UE L 157, s. 1)
- EKPC – Konwencja o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności, sporządzona w Rzymie 4.11.1950 r., zmieniona następnie Protokołami nr 3, 5 i 8 oraz uzupełniona Protokołem nr 2 (Dz.U. z 1993 r. Nr 61, poz. 284 ze zm.)
- k.c. – ustawa z 23.04.1964 r. – Kodeks cywilny (Dz.U. z 2022 r. poz. 1360)
- Konstytucja – Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z 2.04.1997 r. (Dz.U. Nr 78, poz. 483 ze zm.)
- Konstytucja marcowa – ustawa z 17.03.1921 r. – Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej (Dz.U. Nr 44, poz. 267 ze zm.)
- Konstytucja PRL – Konstytucja Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej, uchwalona przez Sejm Ustawodawczy 22.07.1952 r. (Dz.U. z 1976 r. Nr 7, poz. 36 ze zm.)
- k.p. – ustawa z 26.06.1974 r. – Kodeks pracy (Dz.U. z 2022 r. poz. 1510 ze zm.)
- k.p.c. – ustawa z 17.11.1964 r. – Kodeks postępowania cywilnego (Dz.U. z 2021 r. poz. 1805 ze zm.)
- k.p.k. – ustawa z 6.06.1997 r. – Kodeks postępowania karnego (Dz.U. z 2022 r. poz. 1375)

KPP	– Karta praw podstawowych Unii Europejskiej, podpisana 7.12.2000 r. w Nicei (wersja skonsolidowana: Dz.Urz. UE C 202 z 2016 r., s. 389)
k.s.h.	– ustawa z 15.09.2000 r. – Kodeks spółek handlowych (Dz.U. z 2022 r. poz. 1467 ze zm.)
MPPOiP	– Międzynarodowy Pakt Praw Obywatelskich i Politycznych, otwarty do podpisu w Nowym Jorku 19.12.1966 r. (Dz.U. z 1977 r. Nr 38, poz. 167, zał.)
nowelizacja z 1.07.2005 r.	– ustawa z 1.07.2005 r. o zmianie ustawy – Prawo o ustroju sądów powszechnych oraz niektórych innych ustaw (Dz.U. Nr 169, poz. 1413)
nowelizacja z 4.07.2019 r.	– ustawa z 4.07.2019 r. o zmianie ustawy – Kodeks postępowania cywilnego oraz niektórych innych ustaw (Dz.U. poz. 1469 ze zm.)
nowelizacja z 14.05.2020 r.	– ustawa z 14.05.2020 r. o zmianie niektórych ustaw w zakresie działań osłonowych w związku z rozprzestrzenianiem się wirusa SARS-CoV-2 (Dz.U. poz. 875 ze zm.)
nowelizacja z 28.05.2021 r.	– ustawa z 28.05.2021 r. o zmianie ustawy – Kodeks postępowania cywilnego oraz niektórych innych ustaw (Dz.U. poz. 1090)
p.u.s.p.	– ustawa z 27.07.2001 r. – Prawo o ustroju sądów powszechnych (Dz.U. z 2020 r. poz. 2072 ze zm.)
p.u.s.p. z 1928 r.	– rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z 6.02.1928 r. – Prawo o ustroju sądów powszechnych (Dz.U. z 1964 r. Nr 6, poz. 40 ze zm.)
u.e.l.	– ustawa z 24.09.2010 r. o ewidencji ludności (Dz.U. z 2022 r. poz. 1191)
u.r.n.k.	– ustawa z 21.04.2017 r. o roszczeniach o naprawienie szkody wyrządzonej przez naruszenie prawa konkurencji (Dz.U. poz. 1132)
ustawa covidowa	– ustawa z 2.03.2020 r. o szczególnych rozwiązaniach związanych z zapobieganiem, przeciwdziałaniem i zwalczaniem COVID-19, innych chorób zakaźnych oraz wywołanych nimi sytuacji kryzysowych (Dz.U. z 2021 r. poz. 2095 ze zm.)
ustawa o KRS	– ustawa z 20.08.1997 r. o Krajowym Rejestrze Sądowym (Dz.U. z 2022 r. poz. 1683)
ustawa o SN	– ustawa z 8.12.2017 r. o Sądzie Najwyższym (Dz.U. z 2021 r. poz. 1904 ze zm.)

- u.z.n.k. – ustawa z 16.04.1993 r. o zwalczaniu nieuczciwej konkurencji (Dz.U. z 2022 r. poz. 1233)
- u.z.z.z – ustawa z 5.12.2008 r. o zapobieganiu oraz zwalczaniu zakażeń i chorób zakaźnych u ludzi (Dz.U. z 2022 r. poz. 1657)

Zbiory orzecznictwa i czasopisma

- NP – Nowe Prawo
- OTK – Orzecznictwo Trybunału Konstytucyjnego
- OTK-A – Orzecznictwo Trybunału Konstytucyjnego – Seria A
- OTK-B – Orzecznictwo Trybunału Konstytucyjnego – Seria B
- OSNC – Orzecznictwo Sądu Najwyższego Izba Cywilna
- OSNKW – Orzecznictwo Sądu Najwyższego Izba Karna i Wojskowa
- OSP – Orzecznictwo Sądów Polskich
- OSPika – Orzecznictwo Sądów Polskich i Komisji Arbitrażowych
- Pal. – Palestra
- PiP – Państwo i Prawo
- PPC – Polski Proces Cywilny
- PPE – Przegląd Prawa Egzekucyjnego
- PPH – Przegląd Prawa Handlowego
- PPP – Przegląd Prawa Publicznego
- Prok. i Pr. – Prokuratura i Prawo
- PS – Przegląd Sądowy
- PUG – Przegląd Ustawodawstwa Gospodarczego
- RPEiS – Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny
- SP – Studia Prawnicze
- ZNUJ PPWI – Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Prace z Prawa Własności Intelektualnej

Inne

- ETPC – Europejski Trybunał Praw Człowieka
- SA – sąd apelacyjny
- SN – Sąd Najwyższy
- SO – sąd okręgowy
- SOKiK – Sąd Ochrony Konkurencji i Konsumentów
- SR – sąd rejonowy
- TK – Trybunał Konstytucyjny

WPROWADZENIE

Zarówno proces cywilny, jak i prawa i wolności, których ochronie i realizacji służy, są kształtowane przez ustawę zasadniczą. Uchwalenie w dniu 2.04.1997 r. Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej uwypukliło oraz zintensyfikowało przenikanie wątków konstytucyjnych do prawa procesowego. Przepisy oraz wykładnia Kodeksu postępowania cywilnego pochodzącego w swych zrębach z 1964 r. ewoluowały, były dostosowywane do nowej rzeczywistości konstytucyjnej. Po pierwsze, liczne orzeczenia Trybunału Konstytucyjnego wydane przed 2015 r. ingerowały w treść przepisów i oddziaływały na wykładnię ustawy procesowej, budząc w gronie procesualistów cywilnych zainteresowanie i uznanie, a niekiedy także dezorientację i wątpliwości. Po drugie, Sąd Najwyższy i sądy powszechne wielokrotnie interpretowały przepisy procesowe, stosując wykładnię prokonstytucyjną, w szczególności uwzględniając konstytucyjne prawo do sądu, które nabrało współcześnie charakteru zasady uniwersalnej, i nadając mu bogatą treść. Podkreślano, że z prawem do sądu skorelowane są podstawowe funkcje sądów, tj. sprawowanie wymiaru sprawiedliwości oraz udzielanie ochrony prawnej jednostce. Po trzecie, przedstawiciele nauki podejmowali próby analizy poszczególnych instytucji procesowych w świetle standardów konstytucyjnych. Wielokierunkowe działania uzmysławiały, że nieodłącznymi przymiotami procesu cywilnego powinny być rzetelność i tzw. sprawiedliwość proceduralna. Oczekiwano, by państwo gwarantowało prawo do sądu o określonych konstytucyjnie atrybutach. Nieuniknione na przestrzeni lat przekształcenia procesu cywilnego powinny realizować postulaty dotyczące konstytucyjnych gwarancji prawa do rozpoznania każdej sprawy cywilnej w jawnym i rzetelnie prowadzonym postępowaniu przez właściwy, niezależny oraz bezstronny sąd. Wskazywano, że efektywne

prawo procesowe wymaga stanowienia jasnych reguł postępowania i ich przewidywalnego stosowania. Tylko w takim wypadku działalność polegająca na sądzeniu może w należyty sposób wpisywać się w definicję wymiaru sprawiedliwości.

Postępujące przemiany prawa procesowego, powodowane reformami wprowadzonymi w ostatnich latach, mnożą wątpliwości i skłaniają do stawiania pytań o zgodność nowych mechanizmów prawnych oraz modyfikowanych instytucji procesowych ze standardami konstytucyjnymi oraz intensyfikują potrzebę prokonstytucyjnej wykładni zmienionych przepisów. Społem niemal wszystkich współcześnie dokonywanych nowelizacji jest dążenie do usprawniania, niekiedy bezrefleksyjnego upraszczania oraz przyspieszania postępowania cywilnego. Następstwem takiego działania bywają liczne mankamenty, zarówno konstrukcyjne, jak i terminologiczne. Do krytycznej refleksji skłania także funkcjonowanie, z założenia tymczasowych, regulacji wprowadzanych w związku z epidemią koronawirusa COVID-19, które – jak się wydaje – stają się trwałymi elementami prawa procesowego. Taki kierunek zmian kreuje, niezależnie od intencji i pobudek ustawodawcy, zagrożenie dla fundamentalnych wartości konstytucyjnych. W tym stanie rzeczy nie sposób przecenić roli ani znaczenia wykładni prokonstytucyjnej, ani potrzeby krytycznej analizy przepisów procesowych.

Wyzwanie w powyższym zakresie podjęli studenci prawa i doktoranci, którzy w dniach 4–5.12.2021 r. czynnie uczestniczyli w II Ogólnopolskiej Konferencji Cywilnoprocesowej zatytułowanej „Konstytucyjne aspekty procesu cywilnego”, zorganizowanej na Wydziale Prawa i Administracji Uniwersytetu Warszawskiego przez Koło Naukowe Prawa Procesowego pod kierunkiem pracowników naukowych Katedry Postępowania Cywilnego. Formuła konferencji umożliwiła dokonanie oceny poszczególnych rozwiązań z punktu widzenia zarówno nauki prawa, jak i praktyki. Wydarzenie cieszyło się dużym zainteresowaniem, skłaniało do dyskusji, wymiany poglądów oraz analizy wyników badań zaprezentowanych w trakcie konferencji. Stanowiło także okazję do wysłuchania uwag i refleksji wybitnych prawników, w tym prof. dr hab. Ewy Łętowskiej oraz sędziego SN w st. spocz. Jacka Gudowskiego. Dla niektórych prelegentów była to pierwsza okazja do konfrontacji zdobytej

wiedzy z praktyką stosowania prawa, przy uwzględnieniu problematyki konstytucyjnej. Oddawana do rąk Czytelnika publikacja pokonferencyjna stanowi zbiór zaprezentowanych wypowiedzi, uzupełnionych spostrzeżeniami i refleksjami przedstawicieli wymiaru sprawiedliwości, którzy podjęli się wyjaśnienia dalszych istotnych zagadnień.

Zachęcając do lektury opracowań zawartych w tym zbiorze, poprzedzonych wprowadzającym artykułem sędziego Jacka Gudowskiego, chcemy podziękować wszystkim Autorom, którzy podjęli trud opracowania i złożenia artykułów. Poruszono w nich zróżnicowane i aktualne zagadnienia z zakresu postępowania rozpoznawczego i egzekucyjnego. W monografii nie zabrakło rozważań odnoszących się do zasad postępowania cywilnego ani skomplikowanych kwestii ustrojowych, będących przedmiotem bieżącej debaty w środowisku prawniczym. W wielu wypadkach dostrzegano kolizję powstającą na styku wartości konstytucyjnych i bieżących działań legislacyjnych. Wyrażane poglądy stanowią indywidualne zapatrywania Autorów, którzy starali się zaprezentować prawidłową i właściwą interpretację regulacji oraz mechanizmów procesowych, uwzględniając dotychczasowe wypowiedzi judykatury i piśmiennictwa. Mamy nadzieję, że niniejsza publikacja będzie skłaniać do prowadzenia dalszej pogłębionej dyskusji, rozwoju nauki prawa i udoskonalania praktyki jego stosowania.

*Aleksandra Orzeł-Jakubowska
Tadeusz Zembrzusi*

Warszawa, 1.10.2022 r.

Jacek Gudowski

TRADYCJA, POSTĘP I COŚ JESZCZE. CZY KONSTYTUCJA URATUJE KODEKS POSTĘPOWANIA CYWILNEGO?

1. Jednym z głównych impulsów kształtujących retrospektywną refleksję prawniczą jest odwoływanie się do tradycji, wątków dziedzictwa i doświadczenia oraz towarzyszące temu stałe baczenie na to, co przetrwało i co przetrwa, bo wciąż ma sprawczą siłę i przynosi pożytek, a co jest *passé*, zużyło się, nie sprawdziło albo zgoła skompromitowało. Tradycja, mądrość przeszłości i uwierzytelnione przez nią wartości to także miejsce poszukiwania mocnych punktów oparcia dla pierwiastków postępu, rozwoju i dyktowanych potrzebami współczesności zmian. Prawnicy patrzą przed siebie, ale stale oglądają się wstecz; żyją w stałym balansie między starym a nowym, starając się jednak – pochłonięci teraźniejszością i zapatrzeni w przyszłość – nie trwonić niczego, co zastali i co wciąż zasługuje na ich troskę – troskę doktryny, legislacji i judykatury. Prawo ze swojej natury jest konserwatywne, nie planuje przełomów ani ich nie normuje, a często staje się ich ofiarą; zazwyczaj stoi na straży *statu quo* i stawia opór nazbyt radykalnym, a zwłaszcza rewolucyjnym zmianom, jest jednak szeroko otwarte na postęp oraz wyczulone na potrzeby i oczekiwania społeczne. Jako ważna, uformowana i instytucjonalizowana część kultury poddaje się także jej trendom, a nawet modom, nierzadko zresztą zgubnym lub destrukcyjnym; zasysa z kultury wiele pierwiastków, ale także wiele jej oddaje. To samo dotyczy nauki – nauki prawa oraz innych nauk humanistycznych, zwłaszcza filozofii i socjologii; prawo idzie z nauką pod rękę, syci ją, szanuje i przywłaszcza

jej osiągnięcia, ale niekiedy staje dęba, zawraca albo kurczowo trzyma się upatrzonych pozycji.

Ten aspekt spojrzenia na prawo, zarówno w historiozofii, jak i filozofii prawa, ale także w publicystyce prawniczej, został zakłęty – podobnie zresztą jak w innych obszarach publicznej debaty – między dwoma biegunami: „tradycją” a „postępem”¹, tworzącymi swoistą opozycję, która jest jednak opozycją nieco fałszywą, gdyż oba pojęcia łączą w sobie „stare” i „nowe”, z tym że w tradycji więcej jest starego, a w postępie nowego². S. Grzybowski twierdził, że tworząc prawo, zawsze trzeba pamiętać o przeszłości, jednak pierwsze miejsce powinno być bezdyskusyjnie zarezerwowane dla wniosków, jakie narzuca teraźniejszość w przewidywaniu przyszłości³. Nawiązywał w ten sposób także do zjawiska „ciągłości” i „nieciągłości” w prawie⁴, łączącego się silnie z konfliktem między stabilnością prawa a potrzebą (koniecznością) jego zmian⁵. Z kolei S. Gołąb przestrzegał, że w prawie nie należy czynić gwałtownych przeskoków ani nie wprowadzać radykalnych nowości, wychodząc z założenia, że życie prawne nie może być terenem dla doktrynalnych doświadczeń⁶.

W dialogu naukowym oraz w dyskusji tradycja i postęp pojawiają się często w okresach przełomów – ustrojowych, politycznych albo kulturowych – stanowiąc asumpt do podsumowań oraz dogodny punkt

¹ Por. np.: J. Szacki, *Tradycja. Przegląd problematyki*, Warszawa 1971; J. Litwin, *Dylematy postępu i regresu*, Warszawa 1973; K. Grzybowski, „Postępowy” i „wsteczny”. *Próba wyjaśnienia i systematyzacji pojęć*, „Kultura i Społeczeństwo” 1968/4, s. 17.

² R. Tokarczyk, *Zmiany tradycji i postępu w prawie*, „Teka Komisji Prawniczej” 2008/1, s. 205.

³ S. Grzybowski, *Dzieje prawa. Opowieść, refleksje, rozważania*, Ossolineum 1981, s. 210 i n.

⁴ Por. M. Foucault, *L'archéologie du savoir*, Paris 1969 (reprint z 2004 r.), s. 221 i n.

⁵ Por. np.: B. Brożek, *Pewność prawna jako stabilność strukturalna*, „Forum Prawnicze” 2011/6, s. 23; J. Potrzebszcz, *Bezpieczeństwo prawne w demokratycznym państwie* [w:] *Demokratyczne państwo prawa. Zagadnienia wybrane*, red. M. Aleksandrowicz, A. Jamróz, L. Jamróz, Białystok 2014, s. 105.

⁶ S. Gołąb, *Uzasadnienie ogólne projektu kodeksu postępowania cywilnego. Polska Procedura Cywilna. Sprawozdanie Komisji Wybranej przez Towarzystwo Prawnicze i Ekonomiczne w Krakowie*, red. X. Fierich, T. Dziurzyński, S. Gołąb, Kraków 1918, s. 5 („osobne odbicie” z rocznika XVII „Czasopisma Prawniczego i Ekonomicznego”).

wyjścia do udzielenia odpowiedzi na pytanie „co dalej”⁷. W dziedzinie polskiego prawa postępowania cywilnego taki dialog, będący jednak w istocie monologiem, pojawił się na początku lat 50. XX w., w okresie wchodzenia procesu cywilnego w fazę procesu tzw. socjalistycznego, i odcisnął mocne piętno na późniejszych zmianach ustawowych. Jego podstawowe założenia sprowadzały się do tezy, nieprawdziwej i naciąganej ideologicznie – używanej później stale – że burżuazyjny, liberalny proces cywilny to regres (wsteczność), natomiast proces socjalistyczny oznacza postęp⁸.

Problematyka tradycji i postępu pojawiała się w naszym piśmiennictwie w różnych formach i z różnym nasileniem. W latach 80. ubiegłego wieku ukazał się zbiór rozpraw pod redakcją R. Tokarczyka⁹, obejmujący rozważania z różnych dziedzin prawa, podjęte także z perspektywy historycznej, a w pierwszej dekadzie XXI w. temu tematowi – również ujętemu z różnych gałęziowo punktów widzenia – poświęciła cały inauguracyjny tom redakcja „Teki Komisji Prawniczej”, wydawanej przez Oddział Polskiej Akademii Nauk w Lublinie¹⁰. Ukazało się również kilka opracowań bezpośrednio skoncentrowanych na zmianach legislacyjnych dokonywanych lub dokonanych po przełomie 1989 i 1990 r.¹¹, kładą-

⁷ Odpowiedź na to pytanie to sedno problemu dotyczącego „ciągłości i nieciągłości” w prawie. Por. M. Foucault, *L'archéologie...*, s. 221 i n.

⁸ J. Jodłowski, *Nowe drogi polskiego procesu cywilnego. Założenia ideologiczne reformy postępowania cywilnego*, Warszawa 1951; J. Jodłowski, *Nowe drogi polskiego procesu cywilnego*, NP 1951/7–8, s. 12; J. Jodłowski, *Zasada dyspozycyjności w polskim procesie cywilnym (tezy szczegółowe). Materiały na konferencję procesualistów polskich*, Warszawa, maj 1951 (odbitka powielaczowa). Zob. przedruki J. Jodłowski, *Z zagadnień polskiego procesu cywilnego*, Warszawa 1961.

⁹ *Tradycja i postęp w prawie*, red. R. Tokarczyk, Lublin 1983. Jeden z rozdziałów autorstwa J. Ignatowicza i M. Sawczuka nosił tytuł *Postęp a tradycja w prawie cywilnym*, s. 61.

¹⁰ „Teki Komisji Prawniczej” 2008/1.

¹¹ Np.: J. Gudowski, *O kilku naczelnych zasadach procesu cywilnego – wczoraj, dziś, jutro* [w:] *Prawo prywatne czasu przemian. Księga pamiątkowa dedykowana Profesorowi Stanisławowi Sołtysińskiemu*, red. A. Nowicka, Poznań 2005, s. 1015; P. Pogonowski, *Tendencje zmian w polskim postępowaniu cywilnym od 1989 r.*, „Roczniki Nauk Prawnych” 2006/2, s. 23; M. Sawczuk, *Tradycja a postęp w nowelizacji cywilnego prawa sądowego (in statu nascendi)* [w:] *Ewolucja polskiego postępowania cywilnego wobec przemian politycznych, społecznych i gospodarczych. Materiały konferencyjne Ogólnopolskiego Zjazdu*

cych także akcent na ciągłość i nieciągłość prawa, wciąż jednak – jak się podkreśla – brakuje kompleksowego opracowania problematyki wpływu reformy ustrojowej na systemy prawne państw, które po 1989 r. pożegnały się z epoką realnego socjalizmu¹².

2. Dyskusja dotycząca oddziaływania przemian politycznych na prawo, *scilicet* prawo polskie, a ściślej na kształt i treść kodeksów, zaowocowała wzbogaceniem dychotomii „tradycja – postęp” o człon trzeci, nazywany reliktem prawnym (normatywnym). W ujęciu R. Mańki¹³ reliktem w tym znaczeniu są instytucje prawa cywilnego, których geneza sięga okresu realnego socjalizmu i które niejednokrotnie stanowiły przedmiot transferu (przeszczepu) z prawa radzieckiego lub też gdy ich powołanie do życia związane było z przemianami polskiego prawa wynikającymi z nowych uwarunkowań ustrojowych. Z tych względów do reliktyw prawnych zaliczył on wciąż obecne na naszym rynku prawnym zasady współżycia społecznego¹⁴, a także spółdzielcze własnościowe prawo do lokalu oraz umowę kontraktacji.

Katedr Postępowania Cywilnego, Szczecin–Niechorze 28–30.09.2007 r., red. H. Dolecki, K. Flaga-Gieruszyńska, Warszawa 2009, s. 15; M. Sawczuk, *Tradycja a postęp w nowelizacji cywilnego prawa sądowego* [w:] *Zagadnienia prawa własności intelektualnej. Prawo własności intelektualnej wczoraj, dziś i jutro*, red. J. Barta, A. Matlak, Kraków 2007, s. 387; P. Gil, *Główne przeobrażenia prawa procesowego cywilnego w Polsce po zmianach społeczno-ustrojowych 1989 r.* [w:] *25 lat doświadczeń ustrojowo-prawnych III Rzeczypospolitej*, red. A. Duszek-Jakimko, E. Kozerska, Warszawa 2015, s. 249; P. Osowy, *Tradycja a współczesność w nowelizacji Kodeksu postępowania cywilnego (refleksja ogólna)* [w:] *Kodeks postępowania cywilnego z perspektywy pięćdziesięciolecia jego obowiązywania. Doświadczenia i perspektywy*, red. E. Marszałkowska-Krześ, I. Gil, Ł. Błaszczak, Sopot 2016, s. 213; R. Mańko, *Wybrane relikty prawne epoki realnego socjalizmu w polskim prawie cywilnym – analiza zmiany funkcji społecznej instytucji prawnych w następstwie transformacji ustrojowej*, „*Studia Iuridica*” 2016/66, s. 207.

¹² R. Mańko, *Wybrane relikty...*, s. 207.

¹³ R. Mańko, *Wybrane relikty...*, s. 208.

¹⁴ Por. także: np. M. Safjan, *Klauzule generalne w prawie cywilnym (przyczynek do dyskusji)* [w:] *Prawa człowieka w społeczeństwie obywatelskim*, red. A. Rzepliński, Warszawa 1993, s. 48 i n.; M. Pilich, *Zasady współżycia społecznego, dobre obyczaje czy dobra wiara? Dylematy nowelizacji klauzul generalnych prawa cywilnego z perspektywy europejskiej*, SP 2006/4, s. 54; M. Sala-Szczypiński, *Zasadność zmiany klauzuli „zasady współżycia społecznego”*, „*Studia Prawnicze. Rozprawy i Materiały*” 2007/1, s. 65 i n.

Piśmiennictwo zrobiło jednak w tym zakresie jeszcze jeden krok, dopatrując się reliktyw prawnych także w unormowaniach mających źródło oraz – zerwane już – zaczepienie aksjologiczne i naukowe w prawie XIX-wiecznym, zaaplikowanych do polskiego porządku prawnego w wyniku przedsięwzięć jednolicących system prawa polskiego na progu niepodległości. Przykładem takiego reliktu jest instytucja ubezwłasnowolnienia, oparta na wzorcu ukształtowanym grubo ponad sto lat temu, na trwałe i niemal bez żadnych zmian zagnieżdżona w polskim prawie osobowym, przynosząca dzisiaj polskiemu prawodawstwu wstyd i zażenowanie, zwłaszcza że już dawno została z wszystkich cywilizowanych systemów prawnych wyrugowana albo co najmniej gruntownie zmodernizowana¹⁵. O ile więc, jak twierdzi R. Mańko, określenie „relikt prawny” może być uznane za niedoskonałe, bo sugeruje wyłącznie przestarzałość, bez aspektu „prze-trwania” prawa (ang. *survival*), a więc z pominięciem jego swoistej ciągłości, która – w różnym kształcie – zawsze wchodzi w grę, to jednak trafia ono w sedno wtedy, gdy dotyczy całkiem już zużytego, niepasującego do współczesności anachronizmu, podtrzymywanego przez prawodawcę wyłącznie z powodów ideologicznych albo ze względu na legislacyjną ospałość lub zwykły nihilizm. Wtedy relikt prawny odpowiada swemu etymologicznemu wzorcowi jako unormowaniu „opuszczonemu” – np. przez swój dotychczasowy kontekst, źródło, aksjologię i ideologiczne wsparcie – a więc *verbatim* „zostawionemu” (łac. *relictus*).

3. W prawie cywilnym procesowym zasadniczo – z nielicznymi wyjątkami – nie ma obecnie rozwiązań, które można by określić mianem reliktyw o cechach *survivals*, co nie oznacza, że nie ma wielu unormowań urzeczywistniających tradycję i ciągłość prawną, sięgających do przeszłości, a zwłaszcza do rozporządzenia Prezydenta Rzeczypospolitej z 29.11.1930 r. – Kodeks postępowania cywilnego¹⁶, ufundowanego na najlepszych wzorcach prawa procesowego Zachodniej Europy przełomu XIX i XX w. Należy przy tym podkreślić, że Kodeks postępowania

¹⁵ J. Gudowski, *Ubezwłasnowolnienie – relikt normatywny czy przejaw prawnego obskurantyzmu?* [w:] *Ius et Ratio. Księga Jubileuszowa dedykowana Profesor Elżbiecie Skowrońskiej-Bocian*, red. W. Borysiak, A. Gołaszewska, M. Olechowski, J. Wierciński, Warszawa 2022, s. 126.

¹⁶ Dz.U. Nr 83, poz. 651 ze zm.

cywilnego z 17.11.1964 r.¹⁷, obowiązujący do dzisiaj i sygnowany w swoim czasie znakiem „socjalistyczny”¹⁸, w wyniku licznych nowelizacji dokonanych po 1989 r. został niemal całkowicie oczyszczony ze zużytej, podszytej ideologią cedziny, pozostałej po epoce realnego socjalizmu¹⁹. Zachowała się jednak instytucja o klasycznych cechach *relict*i, resztką porewolucyjnej, wzorowanej na rozwiązaniach radzieckich, przemianie dokonanej w 1950 r., wymierzonej w zasadę dyspozycyjności, osadzonej m.in. na tezie, że państwo musi „interweniować w stosunki cywilnoprawne i uzgadniać je z interesami socjalizmu”²⁰.

Chodzi o udział w postępowaniu cywilnym prokuratora, który stał się wówczas jednym z protagonistów procesu, zawdzięczając swoje miejsce i wysoką rangę ustrojowej funkcji prokuratury, organu strzegącego praworządności ludowej, czuwającego nad ochroną własności społecznej i zabezpieczającego poszanowanie praw obywateli (art. 54 Konstytucji PRL)²¹. Od tego czasu, choć niemal wszystkie argumenty legitymizujące szeroki udział prokuratora w postępowaniu cywilnym²² należą dzisiaj

¹⁷ Dz.U. z 2021 r. poz. 1805 ze zm.

¹⁸ Por. A. Stawarska-Rippel, *O politycznych założeniach procedury cywilnej w Polsce Ludowej* [w:] *Między I a III Rzeczpospolitą. Kształtowanie europejskiej kultury prawnej. Prace ofiarowane prof. zw. dr. hab. Adamowi Lityńskiemu w czterdziestolecie pracy naukowej*, red. M. Mikołajczyk, A. Drogoń, „Miscellanea Iuridica” 2005/7, s. 252.

¹⁹ Przykładowo: wygaszono nienaruszalny dogmat prawdy obiektywnej, ugruntowano zasadę równości, przywrócono zasadę dyspozycyjności i kontrydiktoryjności, porzucono zapożyczony ze Związku Radzieckiego system zaskarżania orzeczeń z rewizją nadzwyczajną na czele, a także pożegnano pętającą niezawisłość instytucję wytycznych wymiaru sprawiedliwości i praktyki sądowej (por.: J. Gudowski, *O kilku naczelnych zasadach...*, s. 1024 i n.; P. Pogonowski, *Tendencje zmian...*, s. 27 i n.; P. Osowy, *Tradycja a współczesność...*, s. 213 i n.).

²⁰ S. Abramow, B. Czapski, E. Szkundin, *Grażdanskij process*, Moskwa 1948, s. 33.

²¹ J. Jodłowski podniósł udział prokuratora w postępowaniu cywilnym do rangi naczelnej zasady procesu (J. Jodłowski, *Zasady naczelne socjalistycznego postępowania cywilnego* [w:] *Wstęp do systemu prawa procesowego cywilnego*, red. J. Jodłowski, Osso-lineum 1974, s. 109). Nawiasem mówiąc, obecność prokuratora w sprawach cywilnych nie jest pomysłem stalinowskim – ma źródło w XIX-wiecznym prawie francuskim i rosyjskim – jednak prawo radzieckie nadało jej szczególne znaczenie i formy, które dotrwały w polskim prawie procesowym do dzisiaj.

²² Por. np.: A. Meszorer, *Stanowisko i czynności procesowe prokuratora w postępowaniu cywilnym*, Warszawa 1957, s. 78 i n.; S. Włodyka, *Powództwo prokuratora w polskim procesie cywilnym*, Warszawa 1957, s. 40 i n.

uznać za nieaktualne, praktycznie nic się nie zmieniło²³. Przeciwnie, rola prokuratora wydatnie wzrosła, m.in. w wyniku zmiany pozycji ustrojowej prokuratury i przyznania Prokuratorowi Generalnemu nieznanych wcześniej kompetencji, także w stosunku do podległych mu prokuratorów²⁴.

Charakter reliktowy należy przypisać także przepisowi art. 18 k.p.c., który przewiduje tzw. rzeczową właściwość ruchomą, upoważniając sąd rejonowy do przekazania sprawy sądowi okręgowemu, jeżeli przy jej rozpoznawaniu powstało zagadnienie prawne budzące poważne wątpliwości. Funkcja tego przepisu była uzasadniona i pożyteczna tylko w systemie rewizyjnym, w którym sądem instancyjnie wyższym nad sądem okręgowym (wówczas wojewódzkim) był Sąd Najwyższy. Przepis ten, wprowadzony do prawa procesowego w 1962 r.²⁵, pozwalający na przesunięcie toku instancji o jeden rząd w górę, miał być środkiem umożliwiającym Sądowi Najwyższemu pełne wykonywanie funkcji nadzoru judykacyjnego nad sądami powszechnymi. Współcześnie jednak ta

²³ Zauważył to również R. Mańko, *Is the socialist legal tradition „dead and buried”? The continuity of certain elements of socialist legal culture in Polish civil procedure*, red. T. Wilhelmsson, E. Paunio, A. Pohjolainen, „Private Law in European Context” 2007/10, s. 92 i n. Generalnie jednak autorzy zajmujący się udziałem prokuratora w postępowaniu cywilnym nie dostrzegają prawdziwych korzeni tego zjawiska, pomijając także nienaturalność ingerowania państwa – w tym wypadku władzy wykonawczej – w stosunki prywatnoprawne obywateli (ostatnio np.: J. Miształ-Konecka, *Wzięcie udziału przez prokuratora w postępowaniu cywilnym jako gwarancja zapewnienia efektywności ochrony prawnej*, „Zeszyty Naukowe KUL” 2017/3, s. 21; A. Lesińska, *Udział prokuratora w postępowaniu cywilnym w teorii i praktyce* [w:] *Postępowanie cywilne jako procesowa gwarancja praw chronionych konstytucyjnie*, red. I. Gil, E. Marszałkowska-Krześ, Wrocław 2018, s. 101; O. Skoczylas, *Rola prokuratora w postępowaniu cywilnym*, „Studia Prawnicze. Rozprawy i Materiały” 2020/1, s. 167. Por. jednak: M. Pyrz, *Udział prokuratora w postępowaniu rozpoznawczym. Wybrane zagadnienia* [w:] *Kodeks postępowania cywilnego z perspektywy pięćdziesięciolecia jego obowiązywania. Doświadczenia i perspektywy*, red. E. Marszałkowska-Krześ, I. Gil, Ł. Błaszczak, Sopot 2016, s. 211; P. Bury, *Prokurator jako powód w postępowaniu procesowym* [w:] *Postępowanie cywilne jako procesowa gwarancja praw chronionych konstytucyjnie*, red. I. Gil, E. Marszałkowska-Krześ, Wrocław 2018, s. 97).

²⁴ Przepisy ustawy z 28.01.2016 r. – Prawo o prokuraturze (Dz.U. z 2022 r. poz. 1247) oraz np. art. 89 § 2 ustawy o SN; por. także uzasadnienie uchwały SN (7) z 18.06.2019 r., III CZP 101/18, OSNC 2019/11, poz. 106.

²⁵ Ustawa z 15.02.1962 r. o zmianie przepisów postępowania w sprawach cywilnych (Dz.U. Nr 10, poz. 46).

funkcja nie działa, gdyż orzeczenie sądu okręgowego podlega kontroli instancyjnej sądu apelacyjnego, który i tak – jeżeli w sprawie powstanie istotne zagadnienie prawne – może przedstawić je do rozstrzygnięcia Sądowi Najwyższemu na podstawie art. 390 § 1 k.p.c. Samo przekazanie sprawy sądowi okręgowemu na podstawie art. 18 k.p.c. nie otwiera drogi do kontroli judykacyjnej Sądu Najwyższego.

4. W kilku ostatnich latach na osi „tradycja – postęp”, obok utrwalającego się zjawiska reliktyw, pojawiła się w prawie procesowym cywilnym jeszcze jedna nieoczekiwana deformacja. Zupełnie znienacka, najpewniej w wyniku politycznego porywu napędzonego wyzwolonymi z więzi sentymentami i resentymentami, zaczęły wracać do Kodeksu postępowania cywilnego unormowania dawno z niego wyrugowane, a nawet zapomniane, albo jako nieudane „wynalazki” poprzedniej epoki, albo jako zużyte, nefunkcjonalne już instrumenty, które dopełniły ongiś swego procesowego żywota. Pojawiło się zatem w zasadzie nieznane wcześniej w prawoznawstwie zjawisko obskurantyzmu prawnego, szczególnego, zamierzonego „wstecznictwa”, ożywiającego duchy przeszłości, niechętnego nowoczesności, otwartości i wolności intelektualnej, zawracającego myśl prawniczą w rejony dawno już opuszczone.

Zjawisko to pojawiło się w 2016 r., po zmianie władzy i zlikwidowaniu w grudniu 2015 r. Komisji Kodyfikacyjnej Prawa Cywilnego²⁶, grupującej wybitnych uczonych i praktyków, doświadczonych specjalistów w dziedzinie prawa cywilnego, która przez wiele lat – związana mocnymi nićmi pokrewieństwa z Komisją Kodyfikacyjną utworzoną w 1919 r., tuż po odzyskaniu niepodległości – trzymała rękę także na pulsie prawa procesowego, strzegąc jego harmonijnego rozwoju i bacząc uwagę na nie jako prawny system.

Tworzenie prawa, jego projektowanie i uzbrajanie w motywy przeszło teraz w ręce osób całkowicie anonimowych, na dodatek skrzętnie chroniących swoją bezimiennność, ulokowanych w ministerialnych gabine-

²⁶ Niedługo później, w styczniu 2016 r., zlikwidowano także Komisję Kodyfikacyjną Prawa Karnego.

tach i – jak pokazują owoce ich pracy – niespecjalnie przygotowanych do legislacji, a na dodatek bezkrytycznie wypełniających oczekiwania pryncypałów, rzekomo uosabiających wolę suwerena, a w rzeczywistości realizujących nakaz zarządzania obywatelami lub jakieś inne partykularne interesy. W ich rękach – we wszystkich zresztą obszarach legislacji – tworzenie prawa, szybkie, bezrefleksyjne, zestandaryzowane formalnie, zamieniło się w „przemysł legislacyjny”, jak ongiś kultura stała się kulturą masową, nazwaną „przemysłem kulturalnym”²⁷. Przemysł legislacyjny narusza szlachetne doświadczenie tworzenia prawa nie tylko jako swoistego dzieła sztuki²⁸, lecz także jako skutecznego, przemysłanego narzędzia, wychodzącego naprzeciw potrzebom jednostki. Obywatel przestał być adresatem i beneficjentem prawa i stał się jego przedmiotem, a samo prawo niepostrzeżenie zlało się z propagandą i polityką, stając się niekiedy uczestnikiem publicznego kłamstwa. Jednocześnie przemysł legislacyjny, podszyty postmodernistycznymi „ciągotkami”, sprowadził przeróżne zagrożenia dla samego prawa, czyniąc je chaotycznym, bałaganiarskim zlepkiem przeważnie źle skonstruowanych norm, oderwanych od systemu albo – jeszcze gorzej – samym swoim istnieniem dekonstruujących system. Twórcy prawa, nieznani, skryci za plecami organów prawotwórczych, nie ponoszą przy tym z tego tytułu żadnej moralnej ani środowiskowej odpowiedzialności²⁹.

W tym właśnie chaosie, prześciganiu się w czynionych zmianach, imperialnych dyspozycjach i tęsknotach zagnieździł się prawny obskurantyzm. W prawie procesowym ma on charakter wybiórczy, częściowy, wyraźnie „celowany”, nie tak szeroki jak np. w prawie karnym (penalnym) albo w szkolnictwie (pedagogice), gdzie powoli zaczyna przypominać

²⁷ T.W. Adorno, *Przemysł kulturalny. Wybrane eseje o kulturze masowej*, tłum. M. Bucholc, Warszawa 2021.

²⁸ Por.: J. Zajadło, *Prawo, estetyka, estetyka prawa?*, „Edukacja Prawnicza” 2015/3, s. 9; J. Zajadło, K. Zeidler, *Prawo kontra estetyka* [w:] *Fascynujące ścieżki filozofii prawa 2*, red. J. Zajadło, K. Zeidler, Warszawa 2021, s. 320 i n.

²⁹ J. Gudowski, *Kodeks postępowania cywilnego A.D. 2022. Esej o postmodernizmie, obskurantyzmie prawnym i niekompetencji* [w:] *Non omne quod licet honestum est. Studia z prawa cywilnego i handlowego w 50-lecie pracy naukowej Profesora Wojciecha Jana Katnera*, red. S. Byczko, A. Kappes, B. Kucharski, U. Promińska, Łódź–Warszawa 2022, s. 252.

satyryczną wizję S. Kostki Potockiego, prezentowaną w okresie oświecenia w „Świstku krytycznym”³⁰. Tak czy inaczej, przejawy obskurantyzmu, nawet w tej wyimkowej, prawnoprocesowej postaci, nie mogą być bagatelizowane, godzą bowiem nie tylko w ducha prawa i powstrzymują jego pościg za postępem i nowoczesnością, ale psują prawo od środka, zasilając krwiobieg prawny niszczącą toksyną bezmyślności, partykularyzmu i braku wyobraźni. Współczesne, niekiedy bardzo spektakularne powroty do zużytych, upadłych unormowań mają przy tym charakter ściśle instrumentalny i stanowią w gruncie rzeczy realizację utajonej, noszonej głęboko za pazuchą, uświadamianej albo i nie, tęsknoty za epoką, która minęła.

5. Jaskrawym, niejednokrotnie już eksponowanym w piśmiennictwie³¹ przykładem obskurantyzmu prawnego w prawie procesowym jest przywrócenie postępowania odrębnego w sprawach gospodarczych³². Najpewniej kiedyś wyjdą na jaw prawdziwe motywy reanimacji tego procesowego „trupa”, dzisiaj jednak – odczuwając intuicyjnie silne oddziaływanie na tę decyzję przejawów koniunkturalizmu – można się ich tylko domyslać. Tak czy inaczej, ponowne wciśnięcie do Kodeksu postępowania gospodarczego, ongiś już uroczyście odesłanego do panopti-

³⁰ S. Kostka Potocki, *Świstek krytyczny* [w:] *Wiek XIX. Sto lat myśli polskiej. Życiorysy, streszczenia, wyjątki*, t. 2, *Wypisy nr 143–273*, red. B. Chlebowski, I. Chrzanowski, H. Galle, G. Korbut, S. Krzemiński, Warszawa 1907, s. 216 i n.

³¹ A. Jakubecki, *Czy potrzebne jest nam postępowanie odrębne w sprawach gospodarczych? (uwagi na tle projektu ustawy o zmianie ustawy – Kodeks postępowania cywilnego z 13 września 2018 r.)*, „Radcy Prawny. Zeszyty Naukowe” 2018/4, s. 53; J. Gudowski [w:] *Kodeks postępowania cywilnego. Koszty sądowe w sprawach cywilnych. Dochodzenie roszczeń w postępowaniu grupowym. Przepisy przejściowe. Komentarz do zmian*, t. 2, red. T. Zembrzusi, Warszawa 2020, s. 1080 i n.; A. Jakubecki, *Dostęp do ochrony prawnej w świetle ustawy nowelizującej k.p.c.* [w:] *Dostęp do ochrony prawnej w postępowaniu cywilnym*, red. K. Flaga-Gieruszyńska, R. Flejszar, E. Marszałkowska-Krześ, Warszawa 2021, s. 13; M. Śladkowski, *Reaktywacja odrębnego postępowania w sprawach gospodarczych dokonana ustawą z dnia 4 lipca 2019 r. w świetle konstytucyjnej zasady prawa do sądu*, „Roczniki Administracji i Prawa” 2021/1, s. 257; A. Machnikowska, *Postępowanie w sprawach gospodarczych jako postępowanie odrębne* [w:] *Praktyka wobec nowelizacji postępowania cywilnego. Konsekwencje zmian*, red. M. Dziurda, T. Zembrzusi, Warszawa 2021, s. 307.

³² Art. 1 pkt 156 ustawy z 4.07.2019 r. o zmianie ustawy – Kodeks postępowania cywilnego oraz niektórych innych ustaw (Dz.U. poz. 1469).

kum procesu cywilnego, stanowi powrót do rozwiązania nawiązującego w swej ideologii do działającego w okresie Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej państwowego arbitrażu gospodarczego, który *notabene* nie był ani arbitrażem, ani sądem; był dziwnym tworem wzorowanym – w ogólnych zresztą zarysach, bardziej co do samej istoty niż poszczególne unormowań – na prawodawstwie radzieckim, urzeczywistniającym tzw. socjalistyczną praworządność, lansującym m.in. szybkość i „specjalność” załatwiania spraw gospodarczych, niezwykle ważnych dla władzy z punktu widzenia „rozwiniętej gospodarki planowej”³³.

Na skutek przełomu dokonującego się w 1989 r. oraz w wyniku porozumień Okrągłego Stołu zaszła pilna potrzeba ocalenia państwowego arbitrażu gospodarczego, głównie ze względu na intencję wprzęgnięcia w system sądowy orzekających w komisjach arbitrów, więc zdecydowano się – z zachowaniem wszelkich niezbędnych gwarancji – na „usądowienie” komisji arbitrażowych i ulokowanie ich w strukturze sądów powszechnych jako sądy gospodarcze orzekające według przepisów o postępowaniu odrębnym w sprawach gospodarczych (art. 479¹ k.p.c.)³⁴. Koncepcja ta u swego zarania miała charakter przejściowy, dość szybko się zużyła i w związku z tym w 2011 r. prawodawca – po rzetelnej, merytorycznej dyskusji – zdecydował się postępowanie w sprawach gospodarczych znieść³⁵. W tej sytuacji niespodziewany i zaskakujący dla wszystkich powrót do idei sądów gospodarczych, działających według przepisów o postępowaniu odrębnym, także ze względu na swoistą descendencję instytucjonalną oraz dalekie, ale jednak pokrewieństwo z Państwowym Arbitrażem Gospodarczym, to rażący przejaw prawnego obskurantyzmu, cofania się i odgrzebywania szczątków przeszłości.

Jeżeli jednak prawodawca koniecznie chciał iść tropem państwowego arbitrażu gospodarczego, powinien – co byłoby zresztą całkiem sensow-

³³ S. Ehrlich, *Arbitraż w Związku Radzieckim i pewne wnioski de lege ferenda dotyczące Polski*, „Demokratyczny Przegląd Prawniczy” 1948/7, s. 19 i n. Por. A. Stawarska-Rippel, *Państwowy arbitraż w ZSRR*, „Miscellanea Historico-Iuridica” 2009/8, s. 143.

³⁴ Ustawa z 24.05.1989 r. o rozpoznawaniu przez sądy spraw gospodarczych (Dz.U. z 2016 r. poz. 723).

³⁵ Ustawa z 16.09.2011 r., o zmianie ustawy – Kodeks postępowania cywilnego oraz niektórych innych ustaw (Dz.U. Nr 233, poz. 1381).

ne – wprowadzić dla sporów między przedsiębiorcami obowiązkowe, poprzedzające spór sądowy, postępowanie polubowne. Korzyść byłaby podwójna; spadłby wpływ spraw do sądu, a zarazem ukorzeniałby się w społeczeństwie bardzo mu potrzebny etos zachowań irenicznych.

Powrót do postępowania odrębnego w sprawach gospodarczych razi również dlatego, że narusza pryncypia demokratycznego państwa prawnego, urzeczywistniającego zasadę sprawiedliwości społecznej, uwzględniającą m.in. sprawiedliwość proceduralną, a w jej ramach równość stron (por. także art. 32 Konstytucji). Ustanowione w Konstytucji sądy powszechne – przy uwzględnieniu ich historycznej ciągłości³⁶ – są „powszechne” właśnie dlatego, że gwarantują nieistnienie istotnych różnic podmiotowych cechujących sądy szczególne, dla których – w odniesieniu do przedsiębiorców – z mocy Konstytucji brak miejsca³⁷.

6. Przykładem obskuranckiego, szkodliwego podejścia do prawa procesowego jest także zmiana art. 386 § 5 k.p.c. Warto przypomnieć, że w 1950 r., podczas reformy prawa procesowego cywilnego dokonywanej pod wpływem powojennych zmian ustrojowych³⁸, ustawodawca – likwidując system apelacyjno-kasacyjny – wyrugował z przepisów klauzulę innego składu sądu pierwszej instancji, orzekającego po uchyleniu zaskarżonego wyroku przez sąd rewizyjny (art. 384 k.p.c. z 1930 r. według numeracji z 1950 r.³⁹). Ponowne rozpoznanie sprawy przez tego

³⁶ Przy ustanawianiu ustroju systemu sądów po odzyskaniu niepodległości rozważano, jaka nazwa sądów jest właściwa – sądy „zwyczajne”, „ogólne”, „powszechne” (por. Protokół posiedzenia Podkomisji Ustroju Sądownictwa z 12.09.1923 r., Komisja Kodyfikacyjna RP, Podkomisja Ustroju Sądów, t. 1, Warszawa 1925, s. 188 i n.). W historii prawa przyjmuje się, że pierwszymi sądami powszechnymi w Polsce były sądy komisji rządowych, działające w okresie monarchii konstytucyjnej, powołane przez Sejm Czteroletni. Sądy komisji rządowych działały w dwu instancjach i sądziły wszystkich, bez względu na przynależność stanową i społeczną podmiotowość, stąd ich „powszechność” (R. Łaszewski, S. Salmonowicz, *Historia ustroju Polski*, Toruń 2001, s. 79).

³⁷ J. Gudowski, *Kodeks postępowania cywilnego A.D. 2022. Esej o postmodernizmie...*, s. 260 i n. Por. M. Mączyński, *Ograniczenie prawa podmiotów gospodarczych do sądu*, PiP 2000/5, s. 60.

³⁸ Ustawa z 20.07.1950 r. o zmianie przepisów postępowania w sprawach cywilnych (Dz.U. Nr 38, poz. 349). Por. np. W. Siedlecki, *Przebudowa sądowego postępowania cywilnego w Polsce Ludowej*, RPEiS 1959/3, s. 91.

³⁹ Dz.U. z 1950 r. Nr 43, poz. 394.

samego sędziego miało być „karą” za wadliwe rozstrzygnięcie sprawy, a także swoistą jurysdykcyjną lekcją na przyszłość. Po październikowej odwilży – w 1958 r. – na fali reform łagodzących rygorystyczny stalinizm klauzula innego składu została przywrócona⁴⁰, jednak już w nowym Kodeksie uchwalonym w 1964 r. ponownie zniknęła (art. 388 § 1 k.p.c. według tekstu pierwotnego⁴¹). Jako oczywista i aksjologicznie słuszna, wciąż przecież obecna w art. 398¹⁵ § 2 k.p.c., znajdująca później mocną legitymizację w art. 45 ust. 1 Konstytucji, wróciła w glorii zmian dokonywanych w latach 90. XX w.⁴² Od tego czasu, zgodnie z art. 386 § 5 k.p.c., w razie uchylenia wyroku i przekazania sprawy do ponownego rozpoznania, sąd rozpoznawał ją w innym składzie. Przyjęto powszechnie, że wymieniony przepis stanowił jedną z przyczyn wyłączenia sędziego z mocy samego prawa, a jego celem – podobnie jak art. 398¹⁵ § 2 k.p.c. – było urzeczywistnienie istotnych konstytucyjnych aspektów prawa do sądu, tj. zagwarantowanie sędziowskiej niezawisłości i bezstronności przez zapobieżenie sytuacjom, w których sędzia – związany oceną prawną i wskazaniem sądu drugiej instancji (art. 386 § 6 k.p.c.) albo wykładnią Sądu Najwyższego (art. 398²⁰ k.p.c.) – musiałby zmieniać lub w istotny sposób modyfikować zajęte już stanowisko jurysdykcyjne, czyniąc to pod psychologiczną presją⁴³.

Zmiana z 2019 r.⁴⁴, eliminująca z art. 386 § 5 k.p.c. element wyłączeniowy, stanowiąca oczywisty powrót do rozwiązań wprowadzonych w 1950 r., a więc w okresie dla polskiego prawa najbardziej dotkliwym, została dokonana przez ustawodawcę z zapoznaniem idei bezstronności sę-

⁴⁰ Art. 1 pkt 6 ustawy z 28.03.1958 r. o zmianie przepisów postępowania w sprawach cywilnych (Dz.U. Nr 18, poz. 75).

⁴¹ Dz.U. z 1964 r. Nr 43, poz. 296.

⁴² Art. 1 pkt 44 ustawy z 1.03.1996 r. o zmianie Kodeksu postępowania cywilnego, rozporządzeń Prezydenta Rzeczypospolitej – Prawo upadłościowe i Prawo postępowaniu układowym, Kodeksu postępowania administracyjnego, ustawy o kosztach sądowych w sprawach cywilnych oraz niektórych innych ustaw (Dz.U. Nr 43, poz. 189).

⁴³ Por. uzasadnienie uchwały SN z 23.08.2006 r., III CZP 56/06, OSNC 2007/3, poz. 43, z aprobowanymi głosami A. Jakubeckiego, OSP 2007/12, poz. 141, i T. Zembrzuskiego, „Rejent” 2007/12, s. 156, oraz z aprobowanym omówieniem K. Weitza, *Postępowanie toczone się na skutek zażalenia a art. 386 § 5 k.p.c.*, Pal. 2007/3–4, s. 264.

⁴⁴ Art. 1 pkt 135 ustawy z 4.07.2019 r. o zmianie ustawy – Kodeks postępowania cywilnego oraz niektórych innych ustaw.

dziego oraz pogwałceniem jej konstytucyjnych i ustawowych gwarancji. Po wprowadzeniu do Kodeksu art. 44¹, 44² i 48¹, ustanawiających nie wiadomo po co, a w każdym razie po co aż w takiej skali, wyłączenie sądu jako organu publicznego, wyłącza się teraz całe sądy⁴⁵, ale zarazem odstępuje się od wyłączania konkretnych sędziów w sytuacjach najbardziej tego wymagających, zarówno z punktu widzenia stron, jak i samych sędziów. Tradycja? Postęp? Nie, obskurantyzm!

7. Obok Kodeksu, ale z jakim na niego wpływem, wprowadzono do polskiego systemu sądowego „skargę plus”, czyli skargę nadzwyczajną od orzeczeń prawomocnych, których nie można uchylić lub zmienić w trybie innych nadzwyczajnych środków zaskarżenia⁴⁶. To niemal kopia rewizji nadzwyczajnej, środka zaskarżenia wywodzącego się z radzieckiej prokuratorskiej „skargi nadzorczej”, funkcjonującego w Polsce w latach 1949–1996⁴⁷, z ulgą odprowadzonego w przeszłość, będącego wówczas – jak teraz – w dyspozycji czynnika urzędowego⁴⁸. Skarga nadzwyczajna, rujnująca system prawomocności orzeczeń oraz destabilizująca pewność obrotu, utrzymywała w społeczeństwie postawy klientystyczne i odbierała mu charakter obywatelski, co było zresztą w owym czasie powszechne we wszystkich dziedzinach życia, przede wszystkim jednak stanowiła narzędzie manipulacji, wykorzystywane chętnie przez władzę głównie we własnym interesie⁴⁹. Takie zagrożenia istnieją – a nawet znajdują już potwierdzenie – także dzisiaj, więc krytykując surowo obskurantki, sięgający do wzorów stalinowskich pomysł przywrócenia środka nadzwyczajnego tego typu, należy żałować, że prawodawca, zanim pomysł ten wcielił w życie, nie przeprowadził wśród specjalistów dyskusji na temat, jak zaradzić ewentualnej niesprawiedliwości zastygłej w prawo-

⁴⁵ J. Gudowski, *Wyłączenie sądu jako organu wymiaru sprawiedliwości – nowa instytucja w prawie procesowym cywilnym i karnym*, PS 2021/6, s. 5.

⁴⁶ Art. 89 ustawy o SN.

⁴⁷ W postępowaniu cywilnym od 1950 r.

⁴⁸ Na źródła skargi nadzwyczajnej oraz inspiracje ustawodawcy zwrócił uwagę T. Zembrzusi, *Skarga nadzwyczajna w polskim postępowaniu cywilnym*, PiP 2019/6, s. 125 i n. Por. także T. Wiśniewski, R. Bełczacki, *Skarga nadzwyczajna w świetle systemu środków zaskarżenia w postępowaniu cywilnym*, Warszawa 2019, s. 47.

⁴⁹ J. Gudowski, *Pogląd na apelację [w:] Aurea praxis, aurea theoria. Księga pamiątkowa ku czci Profesora Tadeusza Erecińskiego*, t. 1, red. J. Gudowski, K. Weitz, Warszawa 2011, s. 247 i n.

mocnym orzeczeniu. A cywilizowane i skuteczne metody oraz środki zaradcze oczywiście są, choćby tkwiące w poszerzeniu zakresu działania skargi kasacyjnej.

Przy okazji jeszcze jeden procesowo-ustrojowy miazmat – wprowadzenie do Sądu Najwyższego do rozpoznawania skarg nadzwyczajnych ławników⁵⁰. Pomysł powierzenia wymiaru sprawiedliwości w Sądzie Najwyższym nieprofesjonalistom jest skrajnie nieracjonalny i nie był proponowany nigdy, nawet w najtrudniejszych i najbardziej „rewolucyjnych” chwilach polskiej państwowości, kiedy stawiano na sędziego ludowego, uzbrojonego w pełne zaufanie mas ludowych⁵¹. Nietrudno przecież dostrzec, że w sprawach rozpoznawanych w składach ławniczych, w których między sędziami Sądu Najwyższego dochodzi do rozkładu głosów – na tym szczeblu zazwyczaj dotyczących bardzo trudnych, kontrowersyjnych, a nierzadko wyrafinowanych kwestii jurydycznych – o wyniku sprawy decyduje głos ławnika. Nikt na świecie wcześniej tego nie wymyślił. *Docta ignorantia*?

Niezależnie od tego wprowadzenie do Sądu Najwyższego „sędziów społecznych” stanowi łagodne obejście art. 179 Konstytucji, a także

⁵⁰ Ustawodawca całkowicie zignorował wcześniejsze ostrzeżenia w tej kwestii (J. Gudowski, *Sąd Najwyższy. Pozycja ustrojowa, funkcje i zadania (spojrzenie sędziego cywilisty)*, PS 2015/11–12, s. 22 i n.). Ignorowanie głosów doktryny stało się zresztą teraz stałą praktyką; zapewne stanie się tak samo przy tzw. spłaszczaniu struktury sądów i wprowadzaniu sędziów pokoju, dla których Konstytucja miejsca stanowczo nie przewiduje (zob. np. art. 76 Konstytucji marcowej).

⁵¹ H. Chmielewski, *Nowy charakter sądów*, Warszawa 1951, *passim*, a zwłaszcza s. 5. Por. także np.: S. Bancerz, *Czynnik społeczny w sądownictwie Polski demokratycznej* [w:] *Wymiar sprawiedliwości w odrodzonej Polsce*, Warszawa, b.r.w., s. 31 i n.; J. Jodłowski, *Funkcje prawa i zadania sądownictwa w okresie budowy podstaw socjalizmu* [w:] J. Jodłowski, Z. Kapitaniak, *Prawo i wymiar sprawiedliwości w okresie budowy podstaw socjalizmu*, Warszawa 1949, s. 45 i n. W okresie II Rzeczypospolitej ograniczony udział czynnika obywatelskiego dotyczył tylko wydziałów handlowych i sądów pracy. Wprowadzenie po II wojnie światowej szerokiego udziału ławników „miało za cel w jak najszybszym czasie nasycić wymiar sprawiedliwości komunistami lub ludźmi wobec komunistów dyspozycyjnych, oficjalnie zaś wprowadzane były pod szyldem demokratyzacji sądów” (B. Szmulik, *Pozycja ustrojowa Sądu Najwyższego w Rzeczypospolitej Polskiej*, Warszawa 2008, s. 128. Por. A. Lityński, *O prawie i sądach początku Polski Ludowej*, Białystok 1999, s. 135 i n.).

wypaczenie art. 182 Konstytucji, który wprowadzie umożliwić udział obywateli⁵² w sprawowaniu wymiaru sprawiedliwości, ale nie dotyczy to Sądu Najwyższego, Naczelnego Sądu Administracyjnego ani Trybunału Konstytucyjnego⁵³. Stanowisko takie wynika z istoty udziału obywateli w osądzaniu spraw, a także z lokaty art. 182, znajdującego się przed przepisami konstytuującymi najwyższe organy sądowe; gdyby ustrojodawca zamierzał dopuścić obywateli do uczestnictwa w orzekaniu w Sądzie Najwyższym, w Naczelnym Sądzie Administracyjnym lub w Trybunale Konstytucyjnym, bez wątpienia wyraźnie by to w odpowiednim miejscu wskazał⁵⁴. I tak byłyby to zresztą *casus constitutionalis*, ewenement w skali światowej, zbliżający te sądy do trybunałów ludowych (rewolucyjnych)⁵⁵. Swoją drogą, ławnicy w Trybunale Konstytucyjnym? A właściwie – czemu nie?

⁵² „Obywatel” w ujęciu tego przepisu to osoba, która nie jest sędzią powoływanym w sposób określony w art. 179 Konstytucji (P. Winczorek, *Komentarz do Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r.*, Warszawa 2008, s. 356).

⁵³ Udział obywateli w wymiarze sprawiedliwości przybiera współcześnie dwie podstawowe formy i dotyczy osądzania spraw *in merito*, zasadniczo w pierwszej instancji. Chodzi o ławę przysięgłych, orzekającą co do winy, a więc co do innych kwestii niż sędzia zawodowy, oraz sąd ławniczy, jednoczący w orzekaniu o wszystkich kwestiach sędziów zawodowych i czynnik obywatelski. Obie formy nie przejawiają współcześnie tendencji rozwojowych; przeciwnie, notuje się pewną powściągliwość w powierzaniu wymiaru sprawiedliwości czynnikowi obywatelskiemu (por. L. Garlicki [w:] *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej. Komentarz*, Warszawa 2007, art. 182). W Konstytucji marcowej czynnik obywatelski był wyraźnie ograniczony do sądów pokoju (art. 76), a w Konstytucji PRL – do sądów wojewódzkich i powiatowych (art. 50 według tekstu pierwotnego). Udziału ławników (czynnika obywatelskiego) nie przewidywała natomiast Konstytucja kwietniowa.

⁵⁴ P. Wiliński i P. Karlik nie przykładają większej wagi do ulokowania art. 179 i 182 Konstytucji, jednak także wykluczają realną możliwość włączenia do składu Sądu Najwyższego przedstawicieli czynnika społecznego jako członków składów orzekających. Dotyczy to – ich zdaniem – również sądownictwa administracyjnego i wojskowego (P. Wiliński, P. Karlik [w:] *Konstytucja RP. Komentarz*, t. 2, red. M. Safjan. L. Bosek, Warszawa 2016, s. 1074).

⁵⁵ Konstytucje państw demokratycznych bardzo rzadko regulują udział obywateli w sprawowaniu wymiaru sprawiedliwości; pozostawiają to ustawodawcy zwyklemu. Jedynie w konstytucjach krajów europejskich tzw. demokracji ludowej występuje, zapewne na skutek swoistego odreagowania ustrojowego, skłonność do normowania tej kwestii na poziomie konstytucyjnym (L. Garlicki [w:] *Konstytucja...*, art. 182).

8. Przejawem skrajnego obskurantyzmu jest uchwalenie art. 191¹ k.p.c. i ponowne wprowadzenie do procesowego obiegu „powództwa oczywiście bezzasadnego”. To nie tylko powrót do pojęcia używanego ongiś w art. 116 § 2 k.p.c., w istocie zamykającego dostęp do ochrony sądowej, lecz także wyraźne nawiązanie do dawno już zdyskredytowanej i odstawionej na półkę koncepcji roszczenia materialnoprawnego jako podłoża procesu cywilnego, zastąpionej po przełomie lat 80. i 90. XX w. powszechnie niekwestionowaną zasadą roszczenia procesowego⁵⁶. Uważny obserwator przemian dokonujących się w prawie procesowym cywilnym nie może nie dostrzec związków między art. 191¹ k.p.c. a znaną uchwałą Sądu Najwyższego (7) z 20.04.1970 r., III CZP 4/70⁵⁷, wpisaną do książki zasad prawnych, w której wyłożono istotę koncepcji roszczenia materialnoprawnego i w ten sposób ugruntowano ją w judykaturze, w pewnym sensie onieśmielając próbującą iść w innym kierunku doktrynę⁵⁸.

Sąd Najwyższy przesądził wtedy, że gdy z twierdzeń powoda lub przytoczonych przez niego okoliczności wynika w sposób oczywisty, iż między powodem a pozwanym nie istnieje żaden stosunek prawny, który mógłby stanowić podstawę żądania pozwu, a więc powództwo jest oczywiście bezzasadne, droga sądowa nie jest dopuszczalna; *ergo* pozew podlega odrzuceniu, bez podejmowania jakichkolwiek czynności rozpoznawczych. W ten sposób Sąd Najwyższy odebrał wszelkie znaczenie „twierdzeniom” aspektowi żądania oraz zanegował odrębność bytów roszczenia procesowego i roszczenia materialnoprawnego.

Międzypokoleniowy przekaz sędziowski wskazuje⁵⁹, że przytoczona uchwała, zainicjowana wnioskiem Ministra Sprawiedliwości, została

⁵⁶ Np. J. Gudowski, *Wpływ Konstytucji i orzecznictwa Trybunału Konstytucyjnego na pojęcie dopuszczalności drogi sądowej* [w:] *Orzecznictwo Trybunału Konstytucyjnego a kodeks postępowania cywilnego. Materiały Ogólnopolskiego Zjazdu Katedr i Zakładów Postępowania Cywilnego, Serock k. Warszawy, 24–26 września 2009 r.*, red. T. Ereciński, K. Weitz, Warszawa 2010, s. 415 i n.

⁵⁷ OSNC 1970/9, poz. 146.

⁵⁸ W owym czasie koncepcję roszczenia materialnoprawnego wyraźnie i oficjalnie oponowali tylko W. Broniewicz i K. Korzan. Czynie to także M. Waligórski, H. Trammer oraz – z zastrzeżeniami – W. Siedlecki (por. J. Gudowski, *Wpływ Konstytucji...*, s. 415 i n.).

⁵⁹ *Confessio testibus ex auditu*.

wydana w odpowiedzi na pojawiające się w owym czasie pozwy kierowane przeciwko przedstawicielom władzy ludowej – głównie przeciwko premierowi i członkom rządu – w związku z podejmowanymi przez nich działaniami państwowymi, nielegalnymi albo wyrządzającymi szkodę. Uchwała pozwalała, już na etapie badania drogi sądowej, „ukrócić” takie praktyki niepokornych obywateli i uwolnić ówczesnych prominentów od dyskomfortu stawania przed obliczem sądu.

Podobieństwo przytoczonej uchwały do zawartości normatywnej art. 191¹ k.p.c. jest uderzające, przy czym nie ma żadnego znaczenia to, że nie chodzi teraz o ochronę przedstawicieli władzy, ani to, że powództwo oczywiście bezzasadne sąd obecnie oddala, a nie odrzuca pozwu, jak czynił to ongiś, skoro wynik sprawy – natychmiastowe odprawienie powoda z jego żądaniem, bez niepokojenia pozwanego – jest zgoła taki sam. Żywe staje się zatem pytanie, czy oto tylnymi drzwiami nie wraca przypadkiem na sądowe sale, ubrana w inne szatki, koncepcja roszczenia materialnoprawnego, stanowiąca w gruncie rzeczy mechanizm ograniczania dostępu do wymiaru sprawiedliwości⁶⁰.

9. To tylko najbardziej drastyczne przykłady obskuranckich przedsięwzięć ustawodawcy. Dodajmy do tego, także dotknięte obskurancką skazą, unormowania wprowadzone w okresie pandemii COVID-19, przesadne i zanadto restrykcyjne, określone nawet – dobitnie, ale trafnie – jako nihilistyczne⁶¹. Trudno zaakceptować np. dalsze ograniczenia prawa do sądu⁶² oraz jawności postępowania⁶³, a także naruszenie zasady

⁶⁰ Por. także: T. Zembrzusi, *Powództwo oczywiście bezzasadne a dostęp do ochrony prawnej w postępowaniu cywilnym* [w:] *Dostęp do ochrony prawnej w postępowaniu cywilnym*, red. K. Flaga-Gieruszyńska, R. Flejszar, E. Marszałkowska-Krześ, Warszawa 2021, s. 185 i n.; P. Błaszczak, *Powództwo oczywiście bezzasadne*, Warszawa 2021, s. 23 i n.

⁶¹ H. Izdebski, *Legislacja dotycząca COVID-19 i ustawowy nihilizm prawny* [w:] *Pandemia COVID-19 a prawa i wolności obywatela*, red. T. Gardocka, D. Jagiełło, Warszawa 2021, s. 29.

⁶² D. Duda, *Przepisy postępowania cywilnego w ustawach covidowych w kontekście ograniczenia prawa obywateli do sądu* [w:] *System ochrony praw człowieka w Polsce w czasie wyzwań pandemicznych*, t. 3, red. J. Jaskiernia, K. Spryszak, Toruń 2022, s. 797.

⁶³ Por.: T. Zembrzusi, *Ograniczenia jawności postępowania w sprawach cywilnych w dobie pandemii – potrzeba chwili czy trwale rozwiązanie?*, „Forum Prawnicze” 2021/3, s. 4; R. Kulski, *Wpływ stanu zagrożenia epidemicznego lub stanu epidemii ogłoszonego*

kolegialności orzekania⁶⁴, a więc zasad dla procesu fundamentalnych, stanowiących nienaruszalny dorobek oświecenia oraz epoki ochrony praw człowieka. Przykładów prawnego wstecznictwa jest więc aż nadto, a są i inne, niewarte tu omawiania albo też wymagające odrębnej rozprawy⁶⁵. Skłonność ustawodawcy ku temu dopełnia, ściśle z obskurantyzmem związana, niekompetencja, ignorowanie dorobku nauki, niechęć osiągania uniwersalnej doskonałości oraz ogólna tendencja do – posłużmy się tu jako równoważnikiem łacińskiego *obscurare* współczesnym leksemem – „ściemniania”. Nieumiejętność tworzenia dobrego prawa, lekceważenie znaczenia systemu, braki kulturowe i luki w prawniczej lingwistyce dopełniają obrazu. Nie ma co kryć – projektodawca ostatnich zmian Kodeksu postępowania cywilnego i towarzyszących mu reform ustrojowych w swoim czasie zasłużyłby z nawiązką na honorowy „Order Niedźwiadka diamentami okryty”⁶⁶. Tak czy inaczej, *obscura porta temporis* – paradoksalnie: *venturi temporis* – *aperta est*.

z powodu COVID-19 na postępowanie cywilne, „Monitor Prawniczy” 2020/9, s. 441; R. Kędra-Chmielewska, O. Kubacki, *Jawność postępowań sądowych podczas pandemii COVID-19 – między konstytucyjnym standardem a rzeczywistością*, „Temidium” 2021/3, s. 29; A. Kościołek, *Jawność posiedzeń sądowych w postępowaniu cywilnym w dobie pandemii COVID-19*, „Przegląd Sądowy” 2021/5, s. 22; P. Zaborowska, *Jawność postępowania cywilnego – czy nadal zasadą? Uwagi ogólne o jawności posiedzeń sądowych po wejściu w życie tzw. dużej nowelizacji* [w:] *Nowelizacja postępowania cywilnego. Wpływ zmian na praktykę sądową*, red. M. Bialecki, S. Kotas-Turoboyska, F. Manikowski, E. Szczepanowska, Warszawa 2021, s. 411; M. Rzewuski, *Realizacja zasady jawności w postępowaniu odrębnym w sprawach gospodarczych w świetle noweli k.p.c. z dnia 4.07.2019 r. i ustaw antycovidowych* [w:] *Realizacja zasad postępowania cywilnego na tle aktualnych zmian k.p.c.*, red. M. Skibińska, „Acta Iuridica Lebusana” 2022/21, s. 273.

⁶⁴ T. Zembrzuski, *Przeciwdziałanie i zwalczanie epidemii covid-19 w postępowaniu cywilnym, czyli pożegnanie z kolegialnością orzekania*, PPC 2022/1, s. 59; M. Skibińska, *Realizacja zasady kolegialności przed sądami cywilnymi w dobie pandemii COVID-19 – uwagi do art. 15z§1 ust. 1 pkt 4 KoronawirusU* [w:] *Symbolae Andreae Marciniak dedicatae. Księga jubileuszowa dedykowana Profesorowi Andrzejowi Marciniakowi*, red. J. Jagiela, R. Kulski, Warszawa 2022, s. 431.

⁶⁵ Choćby uformowanie zażalenia „poziomego”, instrumentu udającego środek odwoławczy, skonstruowanego jako procesowe horrendum, w publicystyce prawnej bardzo trafnie nazwanego „zażaleniem na sąsiednie biurko” (M. Strus-Wołos, E. Wołos, *Sprawiedliwość na sąsiednim biurku*, „Dziennik Gazeta Prawna” z 24.07.2018 r.). Albo ulokowanie asystentów sędziów wśród organów sądu, w grupie przepisów o składzie sądu, bałagan terminologiczny, bezrefleksyjne mnożenie postępowań odrębnych itd.

⁶⁶ Order Niedźwiadka przeznaczony był dla „źle myślących ludzi, ciężąc nad oczyma naszymi i nad słabym wzrokiem mieszkańców obszernego kretowiska naszego, a chcąc,

10. Współczesny obraz Kodeksu postępowania cywilnego wywołuje zmieszany z irytacją smutek. W wyniku zmian wprowadzonych w ostatnich kilku latach, zazwyczaj dokonywanych bez głębszego zastanowienia i pogłębionej dyskusji, na łapu-capu, Kodeks utracił spójność, zagubił swą konstrukcyjną ośnowę, stając się zlepkim często źle uformowanych normatywnie przepisów; jest nieczytelny, mało użyteczny i zamiast wspomagać sąd oraz strony w prowadzeniu sprawiedliwego, sprawnego procesu, przeszkadza im w tym i utrudnia osiągnięcie celu. A przy okazji, jak ongiś, w latach 50. XX w., pękła twarda oś łącząca tradycję i postęp, od wielu dziesięcioleci wytyczająca kierunek rozwoju prawa procesowego cywilnego.

Co dalej zatem, zanim powstanie nowy Kodeks postępowania cywilnego, jeżeli w najbliższej przyszłości w przemyśle legislacyjnym w ogóle będzie miejsce dla kodeksów?⁶⁷ Odpowiedź jest prosta: jeżeli marnieje albo zanika prawo, rośnie rola sędziów – także nauki i praktyki sądowej – oraz zwiększa się siła konstytucji. W okresach kryzysu prawo przeprowadza się do sędziowskich sumień i serc, pobudza aktywizm interpretacyjny i otwiera szerokie przestrzenie dla dogmatyki. Oczywiście jest także więcej miejsca dla swobodnej hermeneutyki prawniczej, pozwalającej obronić obywatela, ale i samo prawo, przed arbitralnością, ignorancją oraz niekompetencją prawodawcy. Sędzia (interpretator) musi przy tym uwzględniać kontekst zmieniającej się rzeczywistości i częściej niż zwykle sięgać do wykładni dynamicznej, co odpowiada hermeneutycznemu postulatowi aktualizacji⁶⁸. W zapasie są jeszcze postulowana przez P.A. Freunda „miara

ile od nas zawisło, wstrzymać nieszczęśny postęp oświaty i zachować poddanych naszych w tej przyjemnej ciemności, w tych cieniach widocznych”. W kapitule orderu, dowodzonej przez samego mistrza wielkiego, „którym jest najwyższy niedźwiadek”, zasiadać mieli m.in. kawalerowie – *nomen omen* – kagańcowi. Najogólniej mówiąc, Order Niedźwiadka – podobnie jak nieco później Pacanowska Koza – był kpiącą, nieco szyderczą formą zwalczania ruchów antyświęceniowych szerzących się w Polsce w XIX w. (S. Kostka Potocki, *Świstek krytyczny*, s. 217).

⁶⁷ J. Kaczor, *Koniec ery kodeksów?*, „Acta Universitatis Wratislaviensis. Przegląd Prawa i Administracji” 2020/70(1), s. 55. Por.: W. Staśkiewicz, *Niejednostajność prawa*, „Studia Socjologiczne” 2013/1, s. 55 i n.; J. Gudowski, *Kodeks postępowania cywilnego A.D. 2022. Esej o postmodernizmie...*, s. 262.

⁶⁸ J. Habermas, *Faktyczność i obowiązki*, tłum. A. Romaniuk, R. Marszałek, Warszawa

porządku”, sprzężona z ochroną standardów spójności, równoważności i przewidywalności⁶⁹, oraz inne, dostarczane przez naukę i podpowiadane przez zwykłą przyzwoitość, metody uszlachetniania złego prawa.

No i oczywiście jest jeszcze Konstytucja, ale na pytanie, jaka jest lub może być rola Konstytucji w ratowaniu prawa procesowego cywilnego i we wzmacnianiu jego roli w upowszechnianiu zasad ustrojowych, a w szczególności prawa do sądu, we wszystkich jego aspektach, próbują odpowiedzieć Autorzy tekstów umieszczonych w niniejszym zbiorze, wcześniej – w grudniu 2021 r. – w większości uczestniczących w ciekawej konferencji naukowej pod hasłem „Konstytucyjne aspekty procesu cywilnego”. To bardzo dobrze, że w tych trudnych dla prawa procesowego cywilnego czasach po problematykę tę sięgają młodzi, początkujący prawnicy, oni bowiem odegrają niebawem najważniejszą rolę i – jeżeli zajdzie taka konieczność – będą mieli na podorędziu, przy swoich bokach, oswojony, dobrze przysposobiony oręż w postaci Konstytucji. Chwała także wychowawcom, nauczycielom akademickim, którzy ułatwiają prawniczej młodzieży poznanie wszystkich konstytucyjnych smaków oraz zaszczepiają w niej gotowość do obrony prawa procesowego cywilnego – i praworządności w ogóle – w imię Konstytucji i proklamowanych przez nią zasad.

Jacek Gudowski – sędzia Sądu Najwyższego w stanie spoczynku

Bibliografia

Abramow S., Czapurski B., Szkundin E., *Grażdanskij process*, Moskwa 1948
Adorno T.W., *Przemyśl kulturalny. Wybrane eseje o kulturze masowej*, tłum. M. Bucholc, Warszawa 2021

2005, s. 215 i n. Por. także M. Piechowiak, *Arthur Kauffman – hermeneutyka prawnicza* [w:] *Przyszłość dziedzictwa. Robert Alexy, Ralf Dreier, Jürgen Habermas, Otfried Höffe, Arthur Kaufmann, Niklas Luhmann, Otta Weinberger. Portrety filozofów prawa*, red. J. Zajądło, Gdańsk 2008, s. 135.

⁶⁹ P.A. Freund, *Social justice and the law* [w:] *Social Justice*, ed. R.B. Brandt, New York 1962, s. 96, za: F.A. Hayek, *Prawo, legislacja, wolność*, tłum. G. Łuczkiwicz, Warszawa 2020, s. 183 i 682.

- Bancerz S., *Czynnik społeczny w sądownictwie Polski demokratycznej* [w:] *Wymiar sprawiedliwości w odrodzonej Polsce*, Warszawa, b.r.w.
- Błaszczak P., *Powództwo oczywiście bezzasadne*, Warszawa 2021
- Brożek B., *Pewność prawna jako stabilność strukturalna*, „Forum Prawnicze” 2011/6
- Bury P., *Prokurator jako powód w postępowaniu procesowym* [w:] *Postępowanie cywilne jako procesowa gwarancja praw chronionych konstytucyjnie*, red. I. Gil, E. Marszałkowska-Krześ, Wrocław 2018
- Chmielewski H., *Nowy charakter sądów*, Warszawa 1951
- Duda D., *Przepisy postępowania cywilnego w ustawach covidowych w kontekście ograniczenia prawa obywateli do sądu* [w:] *System ochrony praw człowieka w Polsce w czasie wyzwań pandemicznych*, t. 3, red. J. Jaskiernia, K. Spryszak, Toruń 2022
- Ehrlich S., *Arbitraż w Związku Radzieckim i pewne wnioski de lege ferenda dotyczące Polski*, „Demokratyczny Przegląd Prawniczy” 1948/7
- Foucault M., *L'archéologie du savoir*, Paris 1969
- Freund P.A., *Social justice and the law* [w:] *Social Justice*, ed. R.B. Brandt, New York 1962
- Gil P., *Główne przeobrażenia prawa procesowego cywilnego w Polsce po zmianach społeczno-ustrojowych 1989 r.* [w:] *25 lat doświadczeń ustrojowo-prawnych III Rzeczypospolitej*, red. A. Duszek-Jakimko, E. Kozerska, Warszawa 2015
- Gołąb S., *Uzasadnienie ogólne projektu kodeksu postępowania cywilnego. Polska Procedura Cywilna. Sprawozdanie Komisji Wybranej przez Towarzystwo Prawnicze i Ekonomiczne w Krakowie*, red. X. Fierich, T. Dziurzyński, S. Gołąb, Kraków 1918 („osobne odbicie” z rocznika XVII „Czasopisma Prawniczego i Ekonomicznego”)
- Grzybowski K., „Postępowy” i „wsteczny”. *Próba wyjaśnienia i systematyzacji pojęć*, „Kultura i Społeczeństwo” 1968/4
- Grzybowski S., *Dzieje prawa. Opowieść, refleksje, rozważania*, Ossolineum 1981
- Gudowski J., *Kodeks postępowania cywilnego A.D. 2022. Esej o postmodernizmie, obskurantyzmie prawnym i niekompetencji* [w:] *Non omne quod licet honestum est. Studia z prawa cywilnego i handlowego w 50-lecie pracy naukowej Profesora Wojciecha Jana Katnera*, red. S. Byczko, A. Kappes, B. Kucharski, U. Promińska, Łódź–Warszawa 2022
- Gudowski J., *O kilku naczelnych zasadach procesu cywilnego – wczoraj, dziś, jutro* [w:] *Prawo prywatne czasu przemian. Księga pamiątkowa dedykowana Profesorowi Stanisławowi Sołtysińskiemu*, red. A. Nowicka, Poznań 2005
- Gudowski J., *Pogląd na apelację* [w:] *Aurea praxis, aurea theoria. Księga pamiątkowa ku czci Profesora Tadeusza Erecińskiego*, t. 1, red. J. Gudowski, K. Weitz, Warszawa 2011

- Gudowski J., *Sąd Najwyższy. Pozycja ustrojowa, funkcje i zadania (spojrzenie sędziego cywilisty)*, PS 2015/11–12
- Gudowski J., *Ubezwłasnowolnienie – relikty normatywny czy przejaw prawnego obskurantyzmu?* [w:] *Ius et Ratio. Księga Jubileuszowa dedykowana Profesor Elżbiecie Skowrońskiej-Bocian*, red. W. Borysiak, A. Gołaszewska, M. Olechowski, J. Wierciński, Warszawa 2022
- Gudowski J., *Wpływ Konstytucji i orzecznictwa Trybunału Konstytucyjnego na pojęcie dopuszczalności drogi sądowej* [w:] *Orzecznictwo Trybunału Konstytucyjnego a kodeks postępowania cywilnego. Materiały Ogólnopolskiego Zjazdu Katedr i Zakładów Postępowania Cywilnego, Serock k. Warszawy, 24–26 września 2009 r.*, red. T. Ereciński, K. Weitz, Warszawa 2010
- Gudowski J., *Wylączenie sądu jako organu wymiaru sprawiedliwości – nowa instytucja w prawie procesowym cywilnym i karnym*, PS 2021/6
- Habermas J., *Faktyczność i obowiązki. Teoria dyskursu wobec zagadnień prawa i demokratycznego państwa prawnego*, tłum. A. Romaniuk, R. Marszałek, Warszawa 2005
- Hayek F.A., *Prawo, legislacja, wolność*, tłum. G. Łuczkiwicz, Warszawa 2020
- Ignatowicz J., Sawczuk M., *Postęp a tradycja w prawie cywilnym* [w:] *Tradycja i postęp w prawie*, red. J. Tokarczyk, Lublin 1983
- Izdebski H., *Legislacja dotycząca COVID-19 i ustawowy nihilizm prawny* [w:] *Pandemia COVID-19 a prawa i wolności obywatela*, red. T. Gardocka, D. Jagiełło, Warszawa 2021
- Jakubecki A., *Czy potrzebne jest nam postępowanie odrębne w sprawach gospodarczych? (uwagi na tle projektu ustawy o zmianie ustawy – Kodeks postępowania cywilnego z 13 września 2018 r.)*, „Radcy Prawny. Zeszyty Naukowe” 2018/4
- Jakubecki A., *Dostęp do ochrony prawnej w świetle ustawy nowelizującej k.p.c.* [w:] *Dostęp do ochrony prawnej w postępowaniu cywilnym*, red. K. Flaga-Gieruszyńska, R. Flejszar, E. Marszałkowska-Krześ, Warszawa 2021
- Jakubecki A., *Glosa do uchwały SN z 23.08.2006 r., III CZP 56/06, OSP 2007/12*
- Jodłowski J., *Funkcje prawa i zadania sądownictwa w okresie budowy podstaw socjalizmu* [w:] J. Jodłowski, Z. Kapitaniak, *Prawo i wymiar sprawiedliwości w okresie budowy podstaw socjalizmu*, Warszawa 1949
- Jodłowski J., *Nowe drogi polskiego procesu cywilnego*, NP 1951/7–8
- Jodłowski J., *Nowe drogi polskiego procesu cywilnego. Założenia ideologiczne reformy postępowania cywilnego*, Warszawa 1951
- Jodłowski J., *Z zagadnień polskiego procesu cywilnego*, Warszawa 1961
- Jodłowski J., *Zasada dyspozycyjności w polskim procesie cywilnym (tezy szczególne). Materiały na konferencję procesualistów polskich*, Warszawa, maj 1951 (odbitka powielaczowa)

- Jodłowski J., *Zasady naczelne socjalistycznego postępowania cywilnego* [w:] *Wstęp do systemu prawa procesowego cywilnego*, red. J. Jodłowski, Ossolineum 1974
- Kaczor J., *Koniec ery kodeksów?*, „Acta Universitatis Wratislaviensis. Przegląd Prawa i Administracji” 2020/70(1)
- Kędra-Chmielewska R., Kubacki O., *Jawność postępowań sądowych podczas pandemii COVID-19 – między konstytucyjnym standardem a rzeczywistością, „Temidium”* 2021/3
- Kodeks postępowania cywilnego. Koszty sądowe w sprawach cywilnych. Dochodzenie roszczeń w postępowaniu grupowym. Przepisy przejściowe. Komentarz do zmian*, t. 2, red. T. Zembrzusi, Warszawa 2020
- Konstytucja RP. Komentarz*, t. 2, red. M. Safjan, L. Bosek, Warszawa 2016
- Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej. Komentarz*, red. L. Garlicki, Warszawa 2007
- Kościołek A., *Jawność posiedzeń sądowych w postępowaniu cywilnym w dobie pandemii COVID-19*, „Przegląd Sądowy” 2021/5
- Kulski R., *Wpływ stanu zagrożenia epidemicznego lub stanu epidemii ogłoszonego z powodu COVID-19 na postępowanie cywilne*, „Monitor Prawniczy” 2020/9
- Lesińska A., *Udział prokuratora w postępowaniu cywilnym w teorii i praktyce* [w:] *Postępowanie cywilne jako procesowa gwarancja praw chronionych konstytucyjnie*, red. I. Gil, E. Marszałkowska-Krześ, Wrocław 2018
- Litwin J., *Dylematy postępu i regresu*, Warszawa 1973
- Lityński A., *O prawie i sądach początku Polski Ludowej*, Białystok 1999
- Łaszewski R., Salmonowicz S., *Historia ustroju Polski*, Toruń 2001
- Machnikowska A., *Postępowanie w sprawach gospodarczych jako postępowanie odrębne* [w:] *Praktyka wobec nowelizacji postępowania cywilnego. Konsekwencje zmian*, red. M. Dziurda, T. Zembrzusi, Warszawa 2021
- Mańko R., *Is the socialist legal tradition „dead and buried”? The continuity of certain elements of socialist legal culture in Polish civil procedure*, red. T. Wilhelmsson, E. Paunio, A. Pohjolainen, „Private Law in European Context” 2007/10
- Mańko R., *Wybrane reliktury prawne epoki realnego socjalizmu w polskim prawie cywilnym – analiza zmiany funkcji społecznej instytucji prawnych w następstwie transformacji ustrojowej*, „Studia Iuridica” 2016/66
- Mączyński M., *Ograniczenie prawa podmiotów gospodarczych do sądu*, PiP 2000/5
- Meszorzer A., *Stanowisko i czynności procesowe prokuratora w postępowaniu cywilnym*, Warszawa 1957
- Misztal-Konecka J., *Wzięcie udziału przez prokuratora w postępowaniu cywilnym jako gwarancja zapewnienia efektywności ochrony prawnej*, „Zeszyty Naukowe KUL” 2017/3
- Osowy P., *Tradycja a współczesność w nowelizacji Kodeksu postępowania cywilnego (refleksja ogólna)* [w:] *Kodeks postępowania cywilnego z perspektywy pięćdzie-*

- sięciolecia jego obowiązywania. *Doświadczenia i perspektywy*, red. E. Marszałkowska-Krześ, I. Gil, Ł. Błaszczak, Sopot 2016
- Piechowiak M., *Arthur Kauffman – hermeneutyka prawnicza* [w:] *Przyszłość dziedzictwa. Robert Alexy, Ralf Dreier, Jürgen Habermas, Otfried Höffe, Arthur Kaufmann, Niklas Luhmann, Otta Weinberger. Portrety filozofów prawa*, red. J. Zajadło, Gdańsk 2008
- Pilich M., *Zasady współżycia społecznego, dobre obyczaje czy dobra wiara? Dylematy nowelizacji klauzul generalnych prawa cywilnego z perspektywy europejskiej*, SP 2006/4
- Pogonowski P., *Tendencje zmian w polskim postępowaniu cywilnym od 1989 r.*, „Roczniki Nauk Prawnych” 2006/2
- Potocki Kostka S., *Świstek krytyczny* [w:] *Wiek XIX. Sto lat myśli polskiej. Życiorysy, streszczenia, wyjątki*, t. 2, Wypisy nr 143–273, red. B. Chlebowski, I. Chrzanowski, H. Galle, G. Korbut, S. Krzemiński, Warszawa 1907
- Potrzeszcz J., *Bezpieczeństwo prawne w demokratycznym państwie* [w:] *Demokratyczne państwo prawa. Zagadnienia wybrane*, red. M. Aleksandrowicz, A. Jamróz, L. Jamróz, Białystok 2014
- Pyrz M., *Udział prokuratora w postępowaniu rozpoznawczym. Wybrane zagadnienia* [w:] *Kodeks postępowania cywilnego z perspektywy pięćdziesięciolecia jego obowiązywania. Doświadczenia i perspektywy*, red. E. Marszałkowska-Krześ, I. Gil, Ł. Błaszczak, Sopot 2016
- Rzewuski M., *Realizacja zasady jawności w postępowaniu odrębnym w sprawach gospodarczych w świetle noweli k.p.c. z dnia 4.07.2019 r. i ustaw antycovidowych* [w:] *Realizacja zasad postępowania cywilnego na tle aktualnych zmian k.p.c.*, red. M. Skibińska, „Acta Iuridica Lebusana” 2022/21
- Safjan M., *Klauzule generalne w prawie cywilnym (przyczynek do dyskusji)* [w:] *Prawa człowieka w społeczeństwie obywatelskim*, red. A. Rzepliński, Warszawa 1993
- Sala-Szczypiński M., *Zasadność zmiany klauzuli „zasady współżycia społecznego”*, „Studia Prawnicze. Rozprawy i Materiały” 2007/1
- Sawczuk M., *Tradycja a postęp w nowelizacji cywilnego prawa sądowego* [w:] *Zagadnienia prawa własności intelektualnej. Prawo własności intelektualnej wczoraj, dziś i jutro*, red. J. Barta, A. Matlak, Kraków 2007
- Sawczuk M., *Tradycja a postęp w nowelizacji cywilnego prawa sądowego (in statu nascendi)* [w:] *Ewolucja polskiego postępowania cywilnego wobec przemian politycznych, społecznych i gospodarczych. Materiały konferencyjne Ogólnopolskiego Zjazdu Katedr Postępowania Cywilnego, Szczecin–Niechorze 28–30.09.2007 r.*, red. H. Dolecki, K. Flaga-Gieruszyńska, Warszawa 2009
- Siedlecki W., *Przebudowa sądowego postępowania cywilnego w Polsce Ludowej*, RPEiS 1959/3

- Skibińska M., *Realizacja zasady kolegialności przed sądami cywilnymi w dobie pandemii COVID-19 – uwagi do art. 15zzs1 ust. 1 pkt 4 KoronawirusU* [w:] *Symbolae Andreae Marciniak dedicatae. Księga jubileuszowa dedykowana Profesorowi Andrzejowi Marciniakowi*, red. J. Jagieła, R. Kulski, Warszawa 2022
- Skoczylas O., *Rola prokuratora w postępowaniu cywilnym*, „Studia Prawnicze. Rozprawy i Materiały” 2020/1
- Staśkiewicz W., *Niejednostajność prawa*, „Studia Socjologiczne” 2013/1
- Stawarska-Rippel A., *O politycznych założeniach procedury cywilnej w Polsce Ludowej* [w:] *Między I a III Rzeczpospolitą. Kształtowanie europejskiej kultury prawnej. Prace ofiarowane prof. zw. dr. hab. Adamowi Lityńskiemu w czterdziestolecie pracy naukowej*, red. M. Mikołajczyk, A. Drogoń, „Miscellanea Iuridica” 2005/7
- Stawarska-Rippel A., *Państwowy arbitraż w ZSRR*, „Miscellanea Historico-Iuridica” 2009/8
- Strus-Wołos M., Wołos E., *Sprawiedliwość na sąsiednim biurku*, „Dziennik Gazeta Prawna” z 24.07.2018 r.
- Szacki J., *Tradycja. Przegląd problematyki*, Warszawa 1971
- Szmulik B., *Pozycja ustrojowa Sądu Najwyższego w Rzeczypospolitej Polskiej*, Warszawa 2008
- Śladowski M., *Reaktywacja odrębnego postępowania w sprawach gospodarczych dokonana ustawą z dnia 4 lipca 2019 r. w świetle konstytucyjnej zasady prawa do sądu*, „Roczniki Administracji i Prawa” 2021/1
- Tokarczyk R., *Zmiany tradycji i postępu w prawie*, „Teka Komisji Prawniczej” 2008/1
- Tradycja i postęp w prawie*, red. R. Tokarczyk, Lublin 1983
- Weitz K., *Postępowanie toczące się na skutek zażalenia a art. 386 § 5 k.p.c.*, Pal. 2007/3–4
- Winczorek P., *Komentarz do Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r.*, Warszawa 2008
- Wiśniewski T., Bełczacki R., *Skarga nadzwyczajna w świetle systemu środków zaskarżenia w postępowaniu cywilnym*, Warszawa 2019
- Włodyka S., *Powództwo prokuratora w polskim procesie cywilnym*, Warszawa 1957
- Zaborowska P., *Jawność postępowania cywilnego – czy nadal zasadą? Uwagi ogólne o jawności posiedzeń sądowych po wejściu w życie tzw. dużej nowelizacji* [w:] *Nowelizacja postępowania cywilnego. Wpływ zmian na praktykę sądową*, red. M. Białecki, S. Kotas-Turoboyska, F. Manikowski, E. Szczepanowska, Warszawa 2021
- Zajadło J., *Prawo, estetyka, estetyka prawa?*, „Edukacja Prawnicza” 2015/3
- Zajadło J., Seidler K., *Prawo kontra estetyka* [w:] *Fascynujące ścieżki filozofii prawa 2*, red. J. Zajadło, K. Zeidler, Warszawa 2021

Zembrzuski T., *Glosa do uchwały SN z 23.08.2006 r., III CZP 56/06, „Rejent”* 2007/12

Zembrzuski T., *Ograniczenia jawności postępowania w sprawach cywilnych w dobie pandemii – potrzeba chwili czy trwałe rozwiązanie?*, „Forum Prawnicze” 2021/3

Zembrzuski T., *Powództwo oczywiście bezzasadne a dostęp do ochrony prawnej w postępowaniu cywilnym* [w:] *Dostęp do ochrony prawnej w postępowaniu cywilnym*, red. K. Flaga-Gieruszyńska, R. Flejszar, E. Marszałkowska-Krześ, Warszawa 2021

Zembrzuski T., *Przeciwdziałanie i zwalczanie epidemii covid-19 w postępowaniu cywilnym, czyli pożegnanie z kolegalnością orzekania*, PPC 2022/1

Zembrzuski T., *Skarga nadzwyczajna w polskim postępowaniu cywilnym*, PiP 2019/6

